

W obrębie rozpatrywanego terenu znajduje się jeszcze kilka zbiorników wodnych o mniejszej i znacznie mniejszej objętości. Większość z nich powstała na skutek deformacji terenu pod wpływem eksploatacji górniczej, a niektóre z nich są stawami.

W bezpośrednim sąsiedztwie zalewiska ws 73/99 przebiega ulica Wolności. Posiada ona dość duże znaczenie dla ruchu kołowego. Od ulicy Wolności odgałęziają się ulica Wiejska przy północnej granicy rozpatrywanego obszaru, ulica Połomska przy zachodniej stronie rozpatrywanego obszaru. Od wymienionych dróg odchodzi kilka dróg o mniejszym znaczeniu, np. ulica Dworska, ul. Okrężna, ul. Morcinka.

W pobliżu południowej granicy rozpatrywanego terenu będzie przebiegała Droga Główna Południowa, obecnie znajdująca się w budowie. Wzdłuż zachodniej granicy przebiega autostrada A-1. Na terenie występuje budownictwo rozproszone, stanowiące budynki mieszkalne oraz gospodarcze. Wzdłuż dróg przebiegają wodociągi oraz instalacja energetyczna. W części południowo-wschodniej rozpatrywanego terenu znajduje się zwałowisko odpadów górniczych „Pochwacie”, należące do KWK „Borynia-Zofiówka-Jastrzębie”, Ruch „Zofiówka” (załącznik 1 – mapa 1).

2.3 Rys historyczny i kulturowy

Analizowany obszar pogórnicy położony jest w gminie Mszana, należącej do powiatu wodzisławskiego, zlokalizowanego w południowo-zachodniej części województwa śląskiego.

Geograficznie leży on w Kotlinie Raciborsko-Oświęcimskiej, w południowo-wschodniej części Płaskowyżu Rybnickiego [47]. Ziemie te, zasiedlane od czasów przedhistorycznych, po okresie wędrówek ludów na przełomie er i wpływów różnorodnych kultur (rzymskiej, celtyckiej), we wczesnym średniowieczu podlegają osiedlaniu się plemion słowiańskich. U zarania państwa polskiego tereny te stały się jego częścią, jednak bieg dziejów sprawił, że Polska stopniowo traciła nad nimi kontrolę, na rzecz czeskich i niemieckich właścicieli ziemskich oraz dostojników kościelnych. Podstawą rozwoju ośrodków zarówno miejskich jak i wiejskich był handel oraz rzemiosło uprawiane przez zamieszkałą tu ludność w przeważającej mierze polską. W średniowieczu teren ziemi wodzisławskiej utworzył Wodzisławskie Państwo Stanowe [2].

W połowie XVIII wieku po zagarnięciu Śląska przez Prusy odbywa się wzmożona kolonizacja i germanizacja terenu. W początkowym etapie rządów pruskich następuje rozbudzenie działalności przemysłowej regionu – głównie wydobywczej. W 1807 roku ma miejsce zniesienie poddaństwa chłopów, jednak zbyt wygórowane odszkodowania, jakie żądają obszarnicy za uwłaszczenie doprowadza do wybuchu powstania chłopskiego [15]. Wzrasta liczba kopalń, co przekłada się na zwiększenie wydobycia węgla; prowadzona jest działalność hutnicza. W rozwijających się ośrodkach przemysłowych odnotowuje się zmiany demograficzne ludności.

Obszary wiejskie są z reguły stabilniejsze, jeśli chodzi o zachowanie kultury, tradycji i tożsamości, niż dynamicznie zmieniające się życie miejskie. Podobnie zmiany narodowościowe nie następują tak gwałtownie jak w miastach. Fakt ten miał wpływ na wynik plebiscytu przeprowadzonego na Górnym Śląsku w 1921 roku. Mieszkańcy miast głosowali

za przynależnością do Niemiec, ośrodki wiejskie za Polską. Decyzją komisji obszar obecnego powiatu wodzisławskiego z gminą Mszana znalazł się w granicach Polski.

Granice obecnego powiatu wodzisławskiego pokrywają się w dużej mierze z historycznym kształtem ziemi wodzisławskiej (rys. 2.1).

Rys. 2.1 Pejzaż ziemi wodzisławskiej [fot. K. Michalski]

W skład powiatu wchodzi miasta: Wodzisław Śląski, Rydułtowy, Radlin, Pszów, oraz gminy wiejskie: Godów, Gorzyce, Lubomia, Marklowice i Mszana.

Kataklizmy i zawirowania dziejowe dotyczące tych terenów sprawiły, iż architektoniczna spuścizna jest często mocno przetrzebiona, a w zabudowie nie widać harmonijnego nawarstwiania się tendencji i stylów (rys. 2.2).

Rys. 2.2 Konglomerat stylów budownictwa mieszkalnego [fot. K. Michalski]

Mimo, że początków historii takich ośrodków, jak Pszów, Radlin czy Wodzisław Śląski należy szukać w początkach XIII wieku, zabudowa tych miast jest nie starsza niż 200 lat. Jednak ciągłość historii w przypadku niektórych z nich (Wodzisław Śl.) może być wyrażona poprzez niezmienny od stuleci układ urbanistyczny. Obszar miasta lokacyjnego z czworobocznym rynkiem jest pamiątką istnienia samorządności ośrodka od najwcześniejszych czasów jego funkcjonowania. Do ciekawszych zabytków architektury świeckiej omawianego obszaru należą XVIII- i XIX-wieczne pałace i zespoły dworskie w Wodzisławiu, Pszowie i innych miastach [16, 30].

Osobną grupę zabytków stanowią zabudowania przemysłowe – głównie kopalń, zarówno działających, jak i nieczynnych (rys. 2.3). Tego typu zabytki bardzo powoli torują sobie drogę do zajęcia znaczącej pozycji w powszechnej świadomości, spychając te tak charakterystyczne dla Górnego Śląska budynki i urządzenia poza nawias zainteresowania i opieki. Odchodzą niszczone i burzone ze zmieniającego swoje oblicze pejzażu, dawniej przemysłowego, obecnie poprzemysłowego, pogórniczego. A znajdują się wśród nich bardzo ciekawe zespoły reprezentujące ówczesną myśl techniczną, będąc zarazem pamiątką po krótkim, ale żywiołowym okresie uprzemysłowienia Górnego Śląska, który to okres w najbardziej jaskrawy sposób odcisnął się na wizerunku tego regionu.

Rys. 2.3 Zagospodarowanie nie użytkowanych budynków i urządzeń kopalnianych na cele muzeum techniki [fot. K. Michalski]

Z powstawaniem kopalń nierozzerwalnie związane jest wytyczanie i wznoszenie całych osiedli mieszkaniowych dla pracowników kopalń i ich rodzin, tzw. „familoków”. W początku lat trzydziestych XX wieku żywa natomiast staje się idea tworzenia osiedli robotniczych z gospodarstwami, w celu zapewnienia jak największej liczbie robotników podstaw bytowych związanych z uprawą niewielkiego skrawka gruntu na własne potrzeby.

Byt pogranicza dość często jest bytem wielokulturowym. Czerpanie ze zdobyczy sąsiednich kultur i zaszczepianie ich na rodzimy grunt owocuje powstawaniem nowych wartości i zjawisk bardzo często unikalnych i jak najbardziej lokalnych. Ale z reguły bytowanie na rubieżach organizmów politycznych dawało grunt pod istnienie barwnego konglomeratu kulturalno-wyznaniowego. Zróżnicowany stopień tolerancji lub nietolerancji był istotnym czynnikiem kształtującym współistnienie odmiennych wartości. Historia pogranicza śląskiego nie jest pod tym względem odosobniona. Ślady tygła religijnego na ziemi wodzisławskiej są czytelne do dziś: Kościół rzymskokatolicki (rys. 2.4) oraz spadek po pruskim władztwie na tych terenach – Kościół protestancki. Rozsiane tu i ówdzie niszczące kirkuty (cmentarze żydowskie) oraz przekształcone na magazyny czy sklepy i przebudowane nie do poznania budynki synagog uzupełniają obraz wielowiekowego współuczestnictwa społeczności starozakonnej w rozwoju tych ziem.

Rys. 2.4 Kościół w Połomi [fot. K. Michalski]

Materialnym śladem potrzeb duchowych społeczeństwa różnych wieków, różnych czasów, są budowle sakralne – fundowane przez możnowładców, czy późniejsze, wznoszone ze składek parafian, a także mała architektura sakralna, tak organicznie wrośnięta w śląski pejzaż (rys. 2.5, 2.6, 2.7). Te kapliczki i krzyże przydrożne, tzw. boże męki – dzieła sztuki ludowej, są przede wszystkim znakiem pobożności szerokich warstw społecznych. Do najcenniejszych kościołów tego regionu należy bazylika w Pszowie [16, 30]. W Turzy Śląskiej w roku 1948 wzniesiono świątynię, która jest obecnie znanym ośrodkiem pątniczym.

W wielostylowej galerii zabytków architektury sakralnej miejsce wyjątkowe zajmują kościółki drewniane. Wykruszane z krajobrazu zębem czasu, a najczęściej świadomym

wandalizmem, są relikdami ówczesnej myśli ciesielskiej. Od średniowiecza kościół drewniany stopniowo się przeobrażał, przejmując pewne rozwiązania wizualne z architektury murowanej, ale zachowywał przy tym swoje odrębne cechy, związane z właściwościami budulca. Na ziemi wodzisławskiej, rybnickiej czy jastrzębskiej przetrwało kilka takich świątyń, jak choćby w Łaziskach, Jankowicach Rybnickich czy Jastrzębiu Zdroju (rys. 2.8).

Rys. 2.5 Przykład XIX-wiecznej rzeźby sakralnej. Połomia [fot. K. Michalski]

Rys. 2.6 Fragment zespołu figuralnego z 1853 r. Połomia [fot. K. Michalski]

Rys. 2.7 Mała architektura sakralna na tle miejscowości Połomia [fot. K. Michalski]

Rys. 2.8. Kościół w Jastrzębiu Zdroju – przykład XVII- wiecznej, drewnianej architektury sakralnej regionu [fot. K. Michalski]

Cennym świadectwem czasu minionego są cmentarze. Na omawianym terenie znajdują się cmentarze katolickie, ewangelickie, kirkuty, cmentarze żołnierzy radzieckich. W sztuce kamieniarskiej lub prostych nagrobkach zawarto hołd złożony tym, którzy już odeszli.

Szkolnictwo wyższe na terenie Górnego Śląska skoncentrowało się głównie w Katowicach. Ziemia wodzisławska jest pod tym względem nieco uboższa, oddając pole intensywnie prowadzonej gospodarce wydobywczej. Górnośląski Ośrodek Przemysłowy oraz Rybnicki Okręg Węglowy koncentrują przemysł wydobywczy zarówno z kraju, jak i województwa śląskiego.

Zawężając obserwacje do analizowanego w projekcie obszaru obejmującego część Gogołowa oraz Połomii należy stwierdzić, że około 70% powierzchni terenu zajmują użytki rolne, kolejne 7% obszary leśne [5]. W najbliższym sąsiedztwie wytypowanego terenu funkcjonują dwie kopalnie węgla kamiennego: pierwsza w Rydułtowach – „Anna”, powstała z połączenia w roku 2004, dwóch kopalń: „Anna” w Pszowie i „Rydułtowy” w Rydułtowach, oraz druga w Radlinie „Marcel”, do której przyłączono w 1995 roku kopalnię „1 Maja” w Wodzisławiu Śl.

Widocznym skutkiem prowadzonej działalności wydobywczej jest degradacja powierzchni, przejawiająca się przede wszystkim osiadaniem powierzchni ziemi (rys. 2.9, 2.10, 2.11, 2.12). Poza zniekształceniem powierzchni przekłada się to bezpośrednio na zniszczenia lub uszkodzenia budynków zlokalizowanych na zdegradowanym terenie (rys. 2.13).

Rys. 2.9 Obszar dotknięty eksploatacją górniczą – rejon gminy Mszana [fot. K. Michalski]

Rys. 2.10 Zalewisko na terenie gminy Mszana [fot. K. Michalski]

Rys. 2.11 Osadnik mułowy [fot. K. Michalski]

Rys. 2.12 Składowisko odpadów pogórnictwa [fot. K. Michalski]

Rys. 2.13 Wymowny przykład degradacji terenu [fot. K. Michalski]

Osiadanie terenu, efekt podziemnej eksploatacji górniczej, często doprowadza do powstawania charakterystycznych elementów krajobrazu przemysłowego i poprzemysłowego – zalewisk lub podtopień, pochłaniających teren rolniczy, leśny bądź osadniczy [46]. Na opisywanym obszarze znajdują się bardzo czytelne przykłady takiej degradacji. Należy do niej zalewisko (rys. 2.10) oraz poważne uszkodzenie budynków, w tym zatopienie jednego w zalewisku (rys. 2.13).

Do degradacji powierzchni należy również wykorzystywanie terenu na składowisko odpadów powstających w wyniku eksploatacji kopalni i ich przetwórstwa, tzw. hałd i osadników mułowych, na które trafiają partie mułu węglowego o niskiej wartości opałowej.

Wśród współczesnej, schludnej zabudowy jednorodzinnej, na ogół dość dobrze wpisującej się w wiejski charakter terenu, wiele zachowało się ceglanych budynków dziewiętnastowiecznych, często o ciekawym, indywidualnym kształcie. Należy wyróżnić restaurowany od 2012 roku budynek starej plebanii – klasycystyczny obiekt z pierwszej połowy XIX wieku a także kaplicę cmentarną powstałą w miejscu zawalonego w 1969 roku XVI-wiecznego kościoła drewnianego (rys. 2.14) [45].

Rys. 2.14 Kaplica cmentarna w Połomi, postawiona w miejscu zawalonego w 1969 roku XVI-wiecznego kościoła drewnianego [fot. K. Michalski]

W nielicznych zagrodach przetrwała typowa zabudowa drewniana, reprezentowana przez chałupy budowane na zrąb i stodoły. Rodowód tychże budowli sięga w głąb historii do XVIII wieku. Na wielu skrzyżowaniach dróg stoją „boże męki” oraz kapliczki domkowe. Z tego typu obiektów na szczególną uwagę zasługuje Zespół Figuralny z krzyżem „Męki Pańskiej” z 1853 roku.

W zrewitalizowanym centrum Połomi (rys. 2.15) funkcjonuje Gminny Ośrodek Kultury i Rekreacji oraz kluby sportowe: piłkarski „Płomień” Połomia i Uczniowski Międzyszkolny Klub Sportowy „Delfin”, dysponujące własnymi salami, boiskami i pływalnią.

Wokół Gminnego Ośrodka Kultury i Rekreacji koncentruje się działalność kulturalna obejmująca zasięgiem badany obszar [45].

W trzech ośrodkach kultury (Mszana, Połomia i Gogołowa) organizowane są zajęcia stałe – od nauki gry na instrumentach muzycznych, tańca, rytmiki dla najmłodszych czy rękodzieła, po teatr i zespoły wokalne (jest to grupa młodzieżowa „She” (Połomia) i Gminny Zespół Wokalny „Horyzont” działający we wszystkich sołectwach gminy Mszana).

Ponadto młodzi aktorzy-amatorzy uczą się podstaw teatru w grupie „Zza szafy” (Ośrodek Kultury w Gogołowej), zaś nieco starsi pracują nad spektaklami w Ośrodku Kultury w Połomi pod szyldem grupy teatralnej „Kredens” [45].

Gminny Ośrodek Kultury i Rekreacji organizuje również imprezy plenerowe, takie jak: koncerty i pikniki oraz wycieczki w różne zakątki Polski.

Prężnie działają kluby skata sportowego. Zespół Gminnego Ośrodka Kultury i Rekreacji Mszana w sezonie 2012 zdobył tytuł Mistrza Polski, natomiast klub GOKiR Połomia reprezentuje gminę w II lidze i lidze okręgowej. Pod egidą Gminnego Ośrodka Kultury i

Rekreacji działa także szereg organizacji. W każdym z trzech sołectw funkcjonują koła gospodyń wiejskich, w Mszanie i Połomi są także związki emerytów i rencistów, istnieją ponadto zespoły folklorystyczne: „Mszanianka” i „Połomianka”.

Rys. 2.15 Widok Połomi [fot. K. Michalski]

Kultura w gminie to także inne organizacje i instytucje działające we współpracy z GOKiR. Największą imprezą kulturalną w Mszanie są dożynki gminne. Poza tym rady sołeckie organizują odrębne imprezy kulturalno-rekreacyjne, jak chociażby pikniki czy festyny.

Bogaty program kulturalny dla dzieci i młodzieży oferują szkoły. Do ośrodków krzewiących kulturę zaliczyć również należy Gminną Bibliotekę Publiczną w Mszanie, która ma filie w Połomi i Gogołowie.

Klub „Delfin” organizuje cykliczne imprezy sportowe, takie jak: Gminne Biegi Uliczne w Mszanie, zawody pływacko-biegowe w Połomi, gminny turniej badmintonu i tenisa stołowego, jest też współorganizatorem otwartych zawodów na kąpielisku Balaton w Wodzisławiu. Zawodnicy „Delfina” startują w zawodach pływackich, pływacko-biegowych, oraz zawodach triathlonowych m.in. w ramach: Ligi Klubów Triathlonowych województwa śląskiego, Międzywojewódzkich Mistrzostwach Młodzików w Rybniku czy Ogólnopolskiej Olimpiady Młodzieży [45].

Szkoła w Gogołowie, na terenie gminy Mszana, istniała co najmniej od 1901 roku. W 1998 oddano do użytku nowy budynek. Początkowo była to szkoła podstawowa, ale od 2000 roku, kiedy uczniowie z Gogołowa zaczęli uczęszczać do szkoły mieszczącej się w wybudowanym w 1995 roku Zespole Szkolno-Przedszkolnym w Połomi, w Gogołowej utworzono Zespół Szkół dla starszych uczniów [45].

Gmina jest atrakcyjnym terenem inwestycyjnym – w Planie Zagospodarowania Przestrzennego i Studium Uwarunkowań przeznaczono wiele terenów pod inwestycje związane przede wszystkim z działalnością usługową, handlową i przemysłową.

2.3.1 Potencjał kulturowy terenu

Zasób materialnych i niematerialnych dóbr mogących stanowić o potencjale kulturowym omawianego obszaru jest zróżnicowany. Podstawowe wartości takie jak rodzina, etos pracy i tożsamość regionalna, które wykształciły się na terenie Górnego Śląska, są nadal żywe i mimo, że jest to zasób otwarty, a interpretacja rzeczywistości zmienia się wraz ze spojrzeniem kolejnych pokoleń, to jednak społeczności te charakteryzuje przywiązanie do tradycji i silnie zakorzeniona świadomość ról społecznych. Istotny jest związek pomiędzy potencjałem kulturowym a kreatywnym, w rozumieniu twórczego wykorzystania tego pierwszego, na rzecz rozwoju gospodarczego, kulturowego i społecznego obszaru. Uczestnictwo w kulturze (zarówno bierne, jak i czynne) jest jednym z aspektów rozwoju potencjału kulturowego. Ważnym zatem składnikiem kulturotwórczym są instytucje oferujące kulturę materialną oraz przede wszystkim symboliczną – muzea, filharmonie, biblioteki, ośrodki kultury [48]. Na badanym obszarze najsilniej rozwiniętą sieć tego typu instytucji stanowią biblioteki oraz domy kultury, oddziałujące na sferę kultury na poziomie lokalnym.

Nie można rozpatrywać kwestii dziedzictwa kulturalnego bez odniesienia do krajobrazu kulturowego oraz przyrodniczego. Skutki gospodarki degradującej przez dziesięciolecia przestrzeń, oraz transformacja systemowa, przyniosły zmianę postrzegania roli dziedzictwa kulturowego i sposobu traktowania go. Nastąpiło przejście z roli myślenia pasywnego do aktywnej ochrony dziedzictwa, które nie należąc do wyodrębnionych obszarów chronionych, jest pomijane w polityce prokrajobrazowej [48].

Zagrożeniem kulturotwórczym jest wykluczenie z dostępu do kultury z przyczyn ekonomicznych, czasowych bądź geograficzno-przestrzennych. Wykluczeniem najczęściej dotknięte zostają warstwy ubogie, niewykształcone, o niskim statusie społecznym. Pojawienie się nowych technologii ułatwiających dostęp do kultury, jest w tych środowiskach również barierą w dostępie do niej – uczestnictwo sprowadza się do biernej roli odbiorcy, o kompetencjach uniemożliwiających współudział w utrwalaniu lub kreowaniu wartości [8].

2.4 Gospodarka i przemysł

2.4.1 Rys demograficzny

Gęstość zaludnienia w skali całej gminy wynosi 222 osoby/km². Jest to gęstość zaludnienia zdecydowanie wyższa od przeciętnej występującej na obszarach wiejskich byłego województwa katowickiego (140 osób/km²). Jednocześnie zbliżona jest do przeciętnej dla gmin wiejskich aglomeracji rybnickiej (244 osoby/km²) [51]. Ludność na terenie gminy rozmieszczona jest w trzech jednostkach funkcjonalno-przestrzennych (sołectwach). Liczbę i gęstość ludności w poszczególnych sołectwach przedstawiono w tabeli 2.1.

Największa liczba ludności zamieszkuje sołectwo Mszana (51% ogółu ludności). Sołectwo to posiada też największą gęstość zaludnienia w gminie (288 osób/km²). Ponad 1/3 ogółu ludności gminy zamieszkuje sołectwo Połomia, które jednocześnie posiada najmniejszą